

ЕКОТУРИСТИЧЕСКИ ФОРМИ И СУБФОРМИ. ОПИТ ЗА СИСТЕМАТИЗАЦИЯ

Никола Николов

Екотуристическите форми и субформи по своята философия трябва да се базират на щадящи природното и културно-историческото наследство начини на използване. При тях акцентът трябва да пада предимно върху наблюдението, изучаването и опазването на природната среда. За съжаление обаче, при тези туристически дейности все още не може да се установят конкретни количествени критерии, чрез които да се измерва степента на нежеланите човешки въздействия.

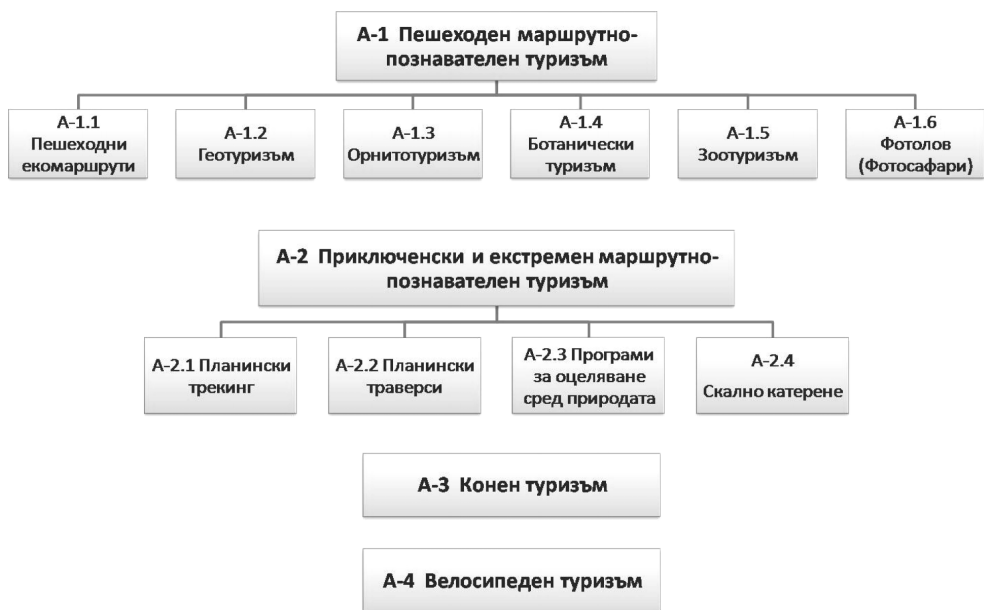
Без претенции за изчерпателност, в настоящата разработка се прави опит да се дефинират отделните екотуристически форми и субформи, както и да се разгледа отношението между екологичния (щадящия, пазещия) и останалия – т.нар. неекологичен (рушащ, увреждащ) туризъм. Тук лимитиращият фактор е степента на нарушение предимно в природната, както и в културно-социалната среда. Също така в рамките на съвкупността, означавана като екологичен туризъм, ще бъде направен опит да се разграничат по най-важния типологичен признак различните екотуристически форми и субформи. За целта ще се извърши диференциация само въз основа на: *начина и средствата за придвижване* в рамките на туристическата територия – т.е. мястото в най-широк смисъл на думата. За по-пълна систематизация на по-висок ранг ще бъде отделено и типологично ниво, основано на *характера на повърхността и средата*, в която се извършва придвижването. По този начин се подчертава потенциалът на деструкции главно в природната среда (Петров, Николов, 2009).

А. ПРИДВИЖВАНЕ ПО ЗЕМНО-ПОЧВЕНО-СКАЛНА ПОВЪРХНОСТ

А-1. ПЕШЕХОДЕН МАРШРУТНО-ПОЗНАВАТЕЛЕН ТУРИЗЪМ

Тази добре известна основна туристическа форма, разграничена според признака *начин на придвижване*, е твърде важна и при съвкупността от туристически дейности и субформи, определени като екотуризм (фиг.1).

Тя обаче е в основата и на различни масови посещения, особено в планински и полупланински туристически места и микрорайони (напр. в планината

Фиг. 1. А. Придвижване по земно-почвено-скална повърхност

Витоша, районите около седемте рилски езера и вр. Мусала в Рила и много други). Логично и правомерно е използването на понятието *екологичен пешеходен маршрутно-познавателен туризъм* в този случай да се свързва с ясно регламентирани трасета и места за посещение при определена, дори и приблизителна, максимална величина на туристопотока (Петров, Николов, 2009). Така например Световната туристическа организация, наред с определянето на 120 показателя за устойчивото развитие на екотуризма (засягащи социални, икономически, маркетингови и други области), е определила и максималния допустим брой на туристите в една група, за да не се окаже негативен натиск върху природната среда – не повече от 25 души. Според нашите виждания и натрупания практически опит обаче максимално допустимият брой в една еко-туристическа група не би трябвало да надвишава половината от горепосочената стойност – максимум 12 души.

В тясна връзка с вече посочените по-горе ясно регламентирани трасета и места за посещение е създаването на атрактивни композиции за екологичен туризъм – екопътеки, геопътеки, наследствени пътеки, ландшафтни паркове (крайпътни, крайречни) и др. Може със сигурност да се твърди, че екопътеките са най-добрата илюстрация на понятието екотуризъм и неговата пешеходна маршрутно-познавателна разновидност. Те са уникален тест за физическа кондиция, психическа устойчивост и емоционален заряд и имат природозащитен, образователен и възпитателен, стопански и здравно-медицински ефект (Киселкова, 2008).

Като подкатегории на споменатата вече екотуристическа форма при категорията пешеходен маршрутно-познавателен туризъм могат да се обособят следните екотуристически субформи: пешеходни екомаршрути, геотуризъм, орнитоложки туризъм, (или орнитотуризъм) ботанически туризъм, зоотуризъм и фотолов.

А-1.1. *Пешеходни екомаршрути* – придвижване в природна среда по ясно регламентирани и подбрани трасета и места (със съпътстващите ги обекти) за посещение.

Пешеходните екомаршрути (или още екотрасета) са най-често практикуваната обща, комплексна, екотуристическа субформа без конкретика при придвижването – т.е. не се акцентира специално върху даден природен компонент и/или елемент. Тези екомаршрути са най-вече под формата на пешеходни екскурзии – т.е. тип хайкинг (hiking), с неголяма продължителност – от порядъка обикновено на 1 ден до максимум 3 дни и слабо до умерено физическо натоварване. Тук степента на човешко натоварване е ниска, а негативните промени са пренебрежими – предимно прекомерно утъпкване на тревната покривка, „шумово замърсяване“ покрай пътеките. За да се намали максимално почвената ерозия, още на фаза проектиране, където е възможно при по-стръмните пешеходни участъци (над 12–15 ° наклон), следва да бъдат направени стъпала, както и чрез серпентини да се улесни придвижването по тези стръмните места. Като допълнително предприети мерки за укрепване на туристическите пътеки от линейната ерозия могат да се посочат затревяването им, още използването на местни камъни от плосък тип, изграждането на водостоци в участъците, където поточета и ручей пресичат пътеките и т.н. Необходимо е също предварително да се разграничат и четирите типа подстилаща повърхност, в която се изграждат трасетата и стъпалата: земна основа, земно-скална, скално-земна и скална основа (Петров, Николов, 2009).

А-1.2. *Геотуризъм* – наблюдение върху неживата природа с акцент главно върху скалното разнообразие.

Интерес от туристическа гледна точка представлява огромното скално разнообразие в България, резултат от сложното геоложко развитие на страната. На територията ни са разпространени и трите литоложки типа – магмени (интрузивни и ефузивни), метаморфни и седиментни скали, като много добре изразени в релефа са както мраморите, мраморизираните варовици, гранитите и риолитите, така също и кристалинните шисти, гнайсите, гранитогнайсите, конгломератите, туфите, туфитите и др. Цялата тази скална палитра (преобладаваща в планинските и полупланинските части на страната ни) е предпоставка за практикуване на една разновидност на екотуризма като *геотуризъм* (съкратено от геоложки и геоморфоложки туризъм). По същество това е екотуристическа субформа, свързана с наблюдение и наслаждаване на неживата природа (представена главно от геоложки и геоморфоложки форми) и акцент основно върху скалните феномени. Територията на страната ни е изпъстрена с различни по размер и състав единични причудливи скали или цели скални групи, откоси, венци, ждрела и т.н., които правят пейзажа още по-привлекателен (Николов, 2010).

А-1.3. *Орнитоложки туризъм (орнитотуризъм)* – наблюдение и изучаване на птици: както на характерни за даден район, така и редки и застрашени видове. Тясно свързан с разнообразието от скални форми (но не само), на тери-

торията на България съществува благоприятна почва за развитието на орнитотуризма. При него се акцентира върху засиленото наблюдение и изучаване на различни представители на орнитофауната – както по-разпространени, така и редки и застрашени от изчезване видове, включително и редица дневни и нощни грабливи птици.

А-1.4. Ботанически туризъм (или ботанически екскурзии) – наблюдение на типични за определен район редки и застрашени растения и/или вековни дървета. Поради високата степен на фиторазнообразие, България е с голям потенциал за развитие на специализираните ботанически екскурзии като форма на екологичен туризъм и, по-конкретно, като екотуристическа субформа на пешеходния маршрутно-познавателен туризъм. В резултат на разнообразния релеф и скален строеж, мезо- и микроклимат в страната могат да бъдат наблюдавани както интересни реликти и ендемити, характерни за определен регион от България, за Балканите или Европа, така и изключително растително разнообразие от ценни, редки и застрашени представители на флората. Цялата ни територия е извънредно богата с наличието на лечебни растения и билки, както е огромно и значението, което имат запазените площи от иглолистни и широколистни горски масиви.

А-1.5. Зоотуризм (зоологичен туризъм или зоологически екскурзии) – наблюдение на представители на фауната в естествената им среда. Голямо е разнообразието в България и на животинския свят, което е предпоставка за нарастващото значение на зоологическите екскурзии. В страната ни се срещат почти всички видове бозайници, характерни за Европа – мечки, вълци, лисици, елени, сърни, диви свине, диви кози, зайци, таралежи, видри и др. На определени места се изграждат специални платформи и кули за наблюдение на дивите животни и оттам, чрез бинокли, подходящи фотоапарати и телеобективи, посетителите на района могат да наблюдават и снимат, без да безпокоят горските обитатели (Н и к о л о в, 2010).

А-1.6. Фотолов (фотосафари) – фотографиране на различни представители на флората и фауната на дадена територия. Това е специфична екотуристическа субформа, при която заснемането с фотоапарат и/или видеокамера е основната цел, а не съпътстваща дейност, за посещение на конкретната природна териториална единица (ландшафт). Фотоловът е в тясна връзка с изброените по-горе екотуристически субформи на познавателния екотуризъм, базирани на наблюденията, като: орнито-, ботанико- и зоотуризм. Територията на България изобилства с представители на флората и фауната, като наред с широко застъпените, могат да бъдат открити и фотографирани и по-редки, застрашени и специфични за даден район, ендемични и реликтни, растителни и животински видове (Н и к о л о в, 2010).

Дотук разгледаните екотуристически субформи в най-голяма степен отговарят на важното условие за акцентирание предимно върху наблюдението и изучаването в природна среда. Придвижването се осъществява изцяло чрез собствени усилия – без чужда помощ и използване на допълнителни помощни средства.

При следващите форми и разновидности, освен познавателния елемент, свързан с наблюдение, наслаждаване и изучаване, голяма тежест придобива активното движение и физическото натоварване в природна среда. В немалка

степен тези субформи също биха могли да се отнесат към екологичния туризъм – съобразно изискванията му за щадящо природоползване, опазване и защита, минимален натиск и нарушение както в природната, така и в културно-социалната среда

А-2. ПРИКЛЮЧЕНСКИ И ЕКСТРЕМЕН МАРШРУТНО-ПОЗНАВАТЕЛЕН ТУРИЗЪМ

Напоследък се употребяват и немалко импортни понятия, с които също се означава целево туристическо придвижване по земен и скален терен. По друг класификационен признак повечето от тях се отнасят към групата на екстремния туризъм (Петров, Николов, 2009). В конкретната разработка приключенският и екстремен маршрутно-познавателен туризъм като екотуристическа форма може да се подели на някои от следните субформи и разновидности:

А-2.1. Планински трекинг: свързан е с продължителни, няколкодневни планински преходи, в средно до силно пресечени местности, с различна степен на трудност и активно натоварване. Много често тази разновидност е в тясна връзка с посещения извън установените официални пътеки в недокоснати (диви) и слабодокоснати (полудиви) райони – т.нар. wildlife, като често се асоциира с т.нар. свободно къмпингуване (още бивакуване, палаткуване). Когато се наложи използването на ръцете за придвижване, трекингът се превръща в технически една от най-сложните форми на планинските дейности.

А-2.2. Планински траверси: налице е преодоляване на високопланински участъци и терени, най-вече билни, с много високо ниво на трудност, като например: последователно преминаване на върховете по свързващите ги ръбове, които трябва да имат наклон поне 45°, преминаване на отделни тесни скални ръбове, скалисти гребени, игли и зъбери, остри скалисти върхове (тип карлинги) и др. Траверсите се свързват още и с хоризонтално придвижване по скали и пресичане на била.

А-2.3. Програми за оцеляване сред природата: често провеждани под формата на курсове и лагери сред природата. Чрез активни занимания участниците имат възможност да придобият различни умения, като: 1) ориентиране – правилно боравене с карта и компас; 2) първа долекарска помощ; 3) тактики на придвижване в планината – избор на храна, облекло, маршрут, екипировка, подреждане на багаж и т.н. 4) катерене по скали – запознаване с алпийска екипировка, използване на инвентар, осигуряване, спускане на рапел; 5) лагеруване – спане на открито, палене на огън, приготвяне на храна и бивак и др.

А-2.4. Скално катерене (рок-клаймбинг – rock-climbing): най-общо може да се определи като вертикално придвижване по скали с различна форма, размер, състав и произход (вулканични – гранити, сиенити, риолити, различни шисти; метаморфни – мрамори, мраморизирани варовици; седиментни – варовици, доломити, пясъчници). Катеренето по скали се осъществява с помощта на инвентар (бива „мек“ и „твърд“) – цялата екипировка, която носим на скалата, а целта е преодоляването на определен тур (катерачен маршрут). Съществуват различни типове скално катерене, дефинирани с кратки и точни правила – като например:

– *Боулдър катерене (боулдъринг – bouldering):* извършва се без въже по ниски скали (респ. различни по размер каменни отломъци – т.нар. боулдъри), преодолявайки трудни скални участъци.

– Катерене на ниски скали (*crag climbing*): маршрути с дължина между едно и три въжета (за едно въже се приема преодоляното разстояние между две съседни осигурителни площадки). Характеризират се с кратковременност при преминаването им.

– Катерене на дълги маршрути (*continuous climbing*): дължината на маршрутите се измерва с преодоляването на над три-четири въжета. Необходимо е наличието на сравнително високи скали или скални откоси.

– Бигуол катерене (*big wall climbing*): целта е изкачване на големи скални стени, които не може да бъдат преминати свободно. Като продължителност обикновено отнема няколко дни за преодоляването им.

Разнообразието от типове скално катерене продължава с: *традиционно (класическо), спортно, алтийско, соло, соло катерене над водна повърхност и т.н.*

От голямо значение при практикуването на скално катерене и неговите разновидности е максималното запазване на целостта на скалата, по възможност по-малко изкуствени съоръжения и защита на застрашените растителни и животински видове в района на катерачните обекти.

В тази връзка е много спорна екологосъобразността на актуалната в последните години туристическа дейност, пряко свързана със скалите, а именно: *Изкачване на Via ferrata (via ferratas)* – придвижването тук се извършва по оборудвани (т.нар. екипирани) с метални въжета и стъпала маршрути по много стръмен и/или отвесен скалист терен. Така местата, иначе проходими само с техниките на скалното катерене, стават достъпни чрез създаване на сложна инфраструктура и използване на специална система за осигуряване.

При разгледаните дотук екотуристически разновидности на приключенския и екстремния маршрутно-познавателен туризъм придвижването отново се осъществява изцяло чрез собствени усилия – без използването на външна, чужда, помощ, но нерядко чрез боравене с допълнителни помощни средства и съоръжения. Степента на нарушение на околната среда при тях все още би могла да се дефинира като ниска.

Към екотуристическите форми, поне на настоящия етап, би могло в известна степен да се отнесат и дейности, при които личните усилия при придвижването са комбинирани, съчетани с допълнителна чужда помощ. Тук като най-подходящи екотуристически субформи засега може да се посочат конният туризъм и велосипедният (VELO/КОЛО) туризъм.

А-3. КОНЕН ТУРИЗЪМ (КОННА ЕЗДА)

Разходките с коне са сравнително нова, нетрадиционна за България, туристическа форма. Към настоящия момент на няколко десетки места в страната се предлага придвижване по определени маршрути чрез яздене на коне. Тук лимитиращият натоварването на природната среда фактор се свързва с потенциала на предизвиканата от животни (т.нар. животинска) ерозия. Засега, поради подчертано ограничения брой ползватели, не съществува изразителен природосъхраняващ проблем (Петров, Николов, 2009). Затова и тук, както вече бе отбелязано по-горе, степента на натоварване е ниска, а негативните промени са пренебрежими. Конният туризъм може да бъде разглеждан едновременно и като нетрадиционна, и като екологична туристическа форма (поне на този етап).

А-4. ВЕЛОСИПЕДЕН ТУРИЗЪМ (ВЕЛО/КОЛОТУРИЗЪМ)

Използването на велосипеди като средство за придвижване при туристически посещения е все още в началната си фаза. На много места в рамките на услугите съществува и съответно предлагане под формата най-често на велосипеди под наем. От гледна точка на пресечени райони, очевидно трябва да се използва специализирана велотехника – планински велосипеди (т.нар. маунтинбайкове – mountain-bike). За придвижване по асфалтирани пътища, както и при по-слабо пресечени равнинни места, в т.ч. и планински плата, може да се използват и по-обикновени, недотам специализирани велосипеди (градски, шосейни, полупланински и др. – т.нар. колотуризм). Проблемът за евентуалните нарушения на средата е свързан с формиране на плитки, тесни коловози, особено в условията на навлажнена почва, при и след влажно време. Това е предпоставка за развитието на линейна ерозия на почвата. Засега при велосипедния туризъм не се наблюдава по-сериозно увреждане на природната среда и той би могъл да се причисли към екотуристическите форми (с уговорката за повишено внимание).

Към типологичното ниво „Придвижване по земно-почвено-скална повърхност“ генерално биха могли да се причислят и така модерните в последните години придвижвания с моторни превозни средства (МПС) извън официалните асфалтови пътища – т.нар. Off-Road (буквално „извън пътя“) машини. Но поради факта, че в настоящия преглед става въпрос за екотуризъм и екодейности, то всичко, което е свързано с МПС и техните производни (както и вредата, която те причиняват на природата), трябва да бъде ясно подчертано и в никакъв случай не може (и не трябва) този вид активности да бъдат свеждани към екотуризма с неговите форми и разновидности.

Б. ПРИДВИЖВАНЕ ПОД ЗЕМНАТА ПОВЪРХНОСТ

Освен над земната повърхност, свързана с четирите типа подстилаща основа (земна, земно-скална, скално-земна и скална), определени екотуристически форми и субформи биха могли да се практикуват и под земната повърхност. На настоящия етап ще бъдат представени две от тези разновидности – спелео (пещерен) туризъм, и т.нар. минен туризъм (фиг. 2).

Б-1. СПЕЛЕОТУРИЗЪМ (ПЕЩЕРЕН ТУРИЗЪМ)

Движението под земната повърхност най-често се свързва със спелеотуризма, който, при съблюдаването на определени правила и изисквания относно практикуването му (най-вече в пещерите), би могъл да се отнесе към екотуристическите форми и субформи.

Предвид широкото разпространение на карст, на територията на страната са разположени карстови и пещерни райони, богати на различни по големина и форма карстови образувания, като въртопи, понори, пещери и пропасти, някои от които със своите размери и красота се нареждат сред най-впечатляващите както в България, така и на Балканския полуостров и в Европа. Пещерите в страната отдавна са обект на спелеоложки проучвания, но и до днес част от

Фиг. 2. Б. Придвижване под земната повърхност

тях все още не са изцяло изучени. За екологична форма на спелеотуризм обаче може да се приемат посещенията предимно в неелектрифицирани, неблагоустроени пещери, главно с водач. На територията на България съществуват само няколко благоустроени (в т.ч. електрифицирани) пещери, предназначени за масови туристически посещения, но в последните години все по-голям брой от пещерите се „радват“ на неголеми и оборудвани със специална екипировка туристически групи с квалифицирани за тази цел водачи.

За да се запази пещерното богатство, е необходимо разбиране, съзнателно отношение и екологична култура към тези така чувствителни екосистеми, с характерните за пещерния свят микроклимат, флора, фауна и уникални пещерни образувания, на които страната ни е изключително богата.

Б-2. МИНЕН (ПОДЗЕМНО–ГАЛЕРИЕН) ТУРИЗЪМ

Минното дело, което до неотдавна бе един от главните стопански отрасли в България, днес е сведено почти до нула. В резултат на това в различни части на страната (главно планински) останаха неизползваеми голям брой минни галерии и подземия, които, при далновидна политика и желание, в определен момент биха могли да влязат в сферата на туристическите услуги. Така до известна степен може да се компенсира упадъкът на този и без друго замърсяващ природната среда отрасъл чрез използването на част от инфраструктурата му (най-вече подземните минни галерии) за целите на туризма, респ. и екотуризма. Още повече че тези места обикновено се намират в изостанали в своето развитие планински райони и разработването на тази ниша ще подпомогне трудния живот на местното население.

Изброените дотук начини и средства за придвижване, както и съответните нарушения, които те пораждат, се отнасят до придвижване по земна повърхност и дори под нея. Съществуват и туристически субформи, при които се извършва целево придвижване по водна, снежна и заледена повърхност, както и във водна и въздушна среда, голяма част от които също биха могли да се нарекат екотуристически.

В. ПРИДВИЖВАНЕ ПО ВОДНА ПОВЪРХНОСТ И ВЪВ ВОДНА МАСА

При това типологично ниво, основано на характера на повърхността и средата, в която се извършва придвижването, екотуристическите форми и субформи са свързани с активно движение по/във водна среда (т.нар. воден екотуризъм) (фиг. 3). Придвижването се осъществява най-вече чрез лични усилия – т.е. използва се собствената мускулна сила. Не се адмираира ползването на МПС във водна среда, което ползване е в разрез с разбирането за екотуризма и неговите разновидности. В тази категория редът на представяне на различните субформи ще бъде в следния порядък: по водна повърхност – рафтинг, кану, каяк, каньонинг, сърфинг; и във водна маса – подводно гмуркане, подводна археология и подводна спелеология.

Фиг. 3. В. Придвижване по водна повърхност и във водна маса

В-1. ПРИДВИЖВАНЕ ПО ВОДНА ПОВЪРХНОСТ

Тук според начина и средствата за придвижване ще бъдат маркирани основните водни екотуристически субформи:

В-1.1. Рафтинг: произлиза от английската дума raft – сал. Класическият рафтинг е известен като уайтуотър (whitewater rafting), т.е. спускане с лодки по буйни (напр. придошли от снеготопенето), бързотечни, пенливи, бели речни води, с достатъчно водни количества (най-добре е при наличие на речни прагове и малки водопади, в т.ч. и катаракти). В този случай не са определени ясно

количествени дефинитивни параметри – скорост и водни стоежи. При рафтинга се използват многокамерни надуваеми лодки от специални материали, издръжливи на силни удари. Съвременните рафтове са с различни размери и капацитет: най-често с 4+1, 6+1 – до 12+1 места. Поради вариабилността на водните количества, особено в България, рафтингът има подчертано сезонен характер и напоследък се практикува главно по реките Струма (в района на Кресненското дефиле) и Арда (предимно в горното течение) – и едва ли може да се отнася към същинския класически вариант.

За разлика от рафтинга, следващите две екотуристически субформи са свързани както с буйни, така и с по-спокойни, не само речни води.

В-1.2 Придвижване с каяк (т.нар. каякинг): каякът е едноместна или двуместна лодка с характерна тясна и издължена форма. След като първоначално каяците са били изработвани от кожа, а по-късно от дървени, стъклопластови, полиетиленови, надуваеми (от гума или винил) материали, през последните години се появиха композитни каяци от карбон-кевлар. Греблото за каяк е с две лопатки, като се гребе в седнало положение, което изисква немалки усилия. Каяците се различават и по формата, и предназначението им – биват както за бързи и буйни води и потоци, така и за по-бавни и спокойни водни повърхности. Някои от разновидностите на каяка са: туристически, сит-он-топ, каяци за бързи води (крийк лодки – с голям обем, и плейбуут – с малък обем), фишинг каяци, спортни, поло, пуловер и др. видове.

В-1.3 Придвижване с кану (т.нар. кануинг): за кануто важат голяма част от нещата, казани за каяка, но има и някои особености. Така например кануистът гребе коленичил, като по този начин стои по-високо и с това компенсира и подпомага по-трудното гребане, тъй като греблото е само с една лопатка и Т-образна дръжка. Кануто позволява малко повече свобода на движенията, но изисква повече техника. За разлика от каяка, кануто в по-голяма степен се използва за придвижване в по-спокойна водна среда, като отново, в сравнение с каякинга, кануингът все още не е добил широка известност в България, въпреки добрите условия за практикуване.

В-1.4 Придвижване по каньони и клисури (каньонинг): буквално каньонингът означава „следване пътя на водата“. Участниците тръгват по течението на река и преминават през красиви каньони, ждрела, водопади и тесни клисури, като за придвижване в повечето случаи се използват въжета и алпийска техника. Налице са и по-леки маршрути, които включват само разходки по тесен каньон на реката, без преминаване на отвесни участъци. И в двата случая, поради ниските температури на водата от планинските потоци, са силно препоръчителни неопренови костюми, каски и спасителни жилетки.

В-1.5 Придвижване във водни пещери: проникването с лодка (основно гума) в неосветена водна пещера е сред едно от най-възбуждащите преживявания за търсачите на приключения. За момента такива програми се предлагат на две места в България – пещерите Понора (до с. Чирен, на 30 km от гр. Враца) и Голубовица–2 (в Западните Родопи, между селата Моголици и Смилян).

В-1.6 Придвижване чрез плъзгане по вълните: сърфинг и производните му – уиндсърфинг, кайтсърфинг и т.н.

– *Сърфинг (surfing)*: един от най-евтините индивидуални водни спортове, като за практикуването му е нужна само една специално конструирана за целта дъска. Сърфирането по перфектните вълни е цяло изкуство, а симбиозата между водната стихия и скоростта при плъзгането по разбиващата се в прибойна вълна освобождават огромно количество адреналин у сърфиста.

– *Уиндсърфинг (windsurfing)*: в превод означава „плъзгане по гребените на вълните с помощта на вятъра“ и представлява индивидуално придвижване във водна среда. Уредът (т.нар. уиндсърф), който се използва, за разлика от сърфинга, освен от дъска се състои и от платно.

– *Кайтсърфинг (kitesurfing)*: словосъчетанието е образувано от думите *kite* – хвърчило, и *surf* – сърф, и буквално означава „плъзгане с помощта на хвърчило“, но също е познат като кайтсърф или кайтбординг. За практикуването му е нужно мощно хвърчило, което тегли кайтъра (кайтсърфиста) по водата, и малък сърфборд, уейкборд, кайтборд (дъска). Кайтсърфистите използват дъска с ремъци за краката и силата на голямо, управляемо хвърчило, за да се движат по водата.

Съществуват и други начини и средства за придвижване във водна среда, които се използват в туризма – чрез моторизирано плъзгане по водна повърхност, като обикновени моторни лодки, моторни водни шейни, водни скутери, морски круизи, яхтинг и др. Чрез използването на моторни двигатели (със съответните негативни влияния върху околната среда и организмите – в т.ч. и хората), обаче тези видове туристически дейности трудно биха могли да бъдат дефинирани като екотуристически.

В-2. ПРИДВИЖВАНЕ ВЪВ ВОДНА МАСА (ПОДВОДНА СРЕДА)

Активното движение се осъществява във водна маса – т.е. под водата. Екотуристическите субформи са представени от близки по своята същност занимания като подводно гмуркане (дайвинг), подводна археология и подводна спелеология.

В-2.1. *Подводно гмуркане (дайвинг)*: с това понятие се означават различни по цел и оборудване подводни гмуркания – заради атрактивен релеф на езерно и морско дъно, езерна и морска флора и фауна и др.

В-2.2 *Подводна археология*: специализирани видове подводни гмуркания, свързани с разглеждане на различни археологически находки.

В-2.3 *Подводна спелеология*: придвижвания в подводни пещери със специално за целта оборудване.

При придвижването във водна среда и използването на реките и въобще водните площи у нас, основният проблем се свързва със състоянието и поддържането на речните (респ. езерните, морските и т.н.) популации – ихтиофауната и водоплаващите птици (рафтинг и в по-малка степен каякинг и кануинг по реките Струма, Арда, Янтра, Велека и др.). Размножителният период, в т.ч. и неговата динамика, трябва да се отчитат много внимателно (Петров, 2009).

Г. ПРИДВИЖВАНЕ ПО СНЕЖНА, ЛЕДЕНА И СМЕСЕНА ПОВЪРХНОСТ

Г-1. ПРИДВИЖВАНЕ ПО СНЕЖНА ПОВЪРХНОСТ (СНЕЖНО-ЗИМНИ ПРЕХОДИ): ПЕШЕХОДНИ, СЪС СКИ, ШЕЙНИ И СНЕГОХОДКИ

Дебелата снежна покривка през зимата в нашите планини е добра естествена предпоставка за развитие на някои по-нови и нетрадиционни за зимния туризъм екотуристически форми и субформи, свързани главно с преходи в зимната планина (фиг. 4), като:

Г-1.1 Пешеходни снежно-зимни преходи:

– *Зимни излети*: обикновено едnodневни слабо натоварващи зимни разходки по стандартни маршрути в снежни условия в района на местоживеене.

– *Зимни трекинги*: свързани с няколкодневни преходи във високата зимна планина, с висока степен на натоварване и необходимата за целта зимна екипировка.

– *Зимни траверси*: преминаване по най-високите планински билни части в зимни условия (т.нар. алпийски зимни траверси).

Г-1.2 Снежно-зимни преходи с помощни средства:

– *Преходи със снегоходки* (т.нар. сноушуинг – snowshoeing): специални съоръжения с площ, по-голяма от тази на обикновени обувки, които предотвратяват дълбокото затъване и подпомагат придвижването при дебела снежна покривка.

Фиг. 4. Г. Придвижване по снежна и ледена повърхност

– *Ски-преходи* (ski-touring): практикуват се през зимата в по-високите части на планината, като чрез предназначено за целта оборудване – специални ски-автомати с колани, се осъществяват придвижвания по снежна покривка (както върху обработен, така и по необработен сняг). Ски-преходите, свързани с изкачвания, спускания, траверсиране и т.н., се извършват по всякакви, често трудни терени и чрез тях се демонстрира умение за придвижване със ски в планината. Тясно свързани със ски-преходите са някои активни зимни спортни дейности, като *ски-бягане*, *ски-рали* и *ски-алпинизъм*. Особено атрактивен в тази връзка е ски-алпинизмът.

– *Ски-алпинизъм*: класическа форма на алпинизма, при която практикуващите извършват преходи или цялостни алпийски траверси със ски, преодоляват се ръбове и други скални форми с катерене, движение с котки (метални съоръжения със зъби, които се закрепват за подметките на обувките), боравене с инвентара, ограничено време, понякога нощувка на бивак. Организирант се състезания по предварително обработени и осигурени маршрути и при наличие на съдийски апарат. Поради разнообразните умения, които са необходими, тази дисциплина е сред най-сложните и опасни форми на алпинизма.

– Придвижване и спускане с някои други *безмоторни помощни средства* в снежно-зимни условия, като: *шейни* (обикновени, а не моторни), *сноубордове* и др.

Така тези активни занимания, отнесени към зимния сезон в България, могат да се използват като „екозаместител“ на традиционния ски-туризъм, масово практикуван в зимните ни курорти. Като се знае огромната вреда, която нанасят ски-съоръженията и ски-пистите на околната природна среда, е далеч по-екологосъобразно практикуването на споменатите вече зимни екотуристически форми и субформи във все още запазената природа в преобладаващата част от планините ни.

Г-2. ПРИДВИЖВАНЕ ПО ЛЕДЕНА ПОВЪРХНОСТ – ЛЕДЕНО КАТЕРЕНЕ, ЛЕДЕНО ПЪРЗАЛЯНЕ И ДР.

Г-2.1. Ледено катерене (т.нар. айс-клаймбинг): в райони с добре изразени зимни отрицателни температури, респ. образуване на стабилни ледени покривки, особено при водопадите, се практикува *ледено катерене (ice-climbing)*. Този вид екстремно занимание е част от формите на алпийската дейност. Освен по замръзнали водопади при зимни условия, придвижването при леденото катерене се извършва по ледено-фирновани склонове и кулоари към върховете, по гигантски ледени висулки и заледени скали, а също така може да се упражнява и на изкуствено замразени ледени кули.

Г-2.2. Плъзгане върху лед – ледено пързаяне, кънки на лед и др.: при езерата, както и водните басейни като цяло, отново при стабилни ледени покривки може да се практикуват дейности, свързани с плъзгане върху лед – ледено пързаяне, кънки на лед, фигурно пързаяне, хокей на лед и т.н.

Г-3. ПРИДВИЖВАНЕ ПО ЛЕДЕНО-СНЕЖНО-СКАЛНА (МИКСИРАНА) ПОВЪРХНОСТ – Т.НАР. МИКСОВО, ИЛИ СМЕСЕНО, КАТЕРЕНЕ

Г-3.1. Алпинизъм (алпийско катерене; височинен алпинизъм и др.): понятието „алпинизъм“ се свързва с планината Алпи, където тази дейност се ражда и развива. Алпинизмът най-общо се дефинира като стил на катерене,

който обикновено включва преминаване през ледници, пребиваване на голяма надморска височина и изкачване на високи върхове със специална алпийска екипировка. Алпийските изкачвания, по правило и предвид спецификата, изискват по-голяма самостоятелност на отделния алпинист и по-скоростно катерене. При алпинизма могат да се разграничат подвидове като алпийско катерене (катерене във високата планина), супер алпийско катерене – т.нар. височинен алпинизъм (изкачване на върхове над 5000 m надм. в.), експедиционен алпинизъм и т.н. В българските условия, предвид определението и липсата на много високи планини, алпинизъм в чист вид не може да се практикува. Въпреки това зимата във високите части на Рила и Пирин (донякъде и средната, субалпийската част на Стара планина) все пак може да се приеме, че в определена степен е застъпена и тази силно атрактивна и опасна дейност (най-вече под формата на алпийско катерене).

Г-3.2. Драй тулинг (dry tooling): подкатегория, разновидност на алпинизма и леденото катерене – комбинация от катерене по лед и скала. Осъществява се по ледени и скални структури (водопади, кулоари и др.) с използване на специални съоръжения за закрепване и напредване по повърхността – котки за краката и приспособления за ръцете (т.нар. сечива – пикели, ледени ръце). Заедно с леденото катерене, драй тулингът е много популярна форма на катерене през зимата поради атракцията и емоцията, които предлага.

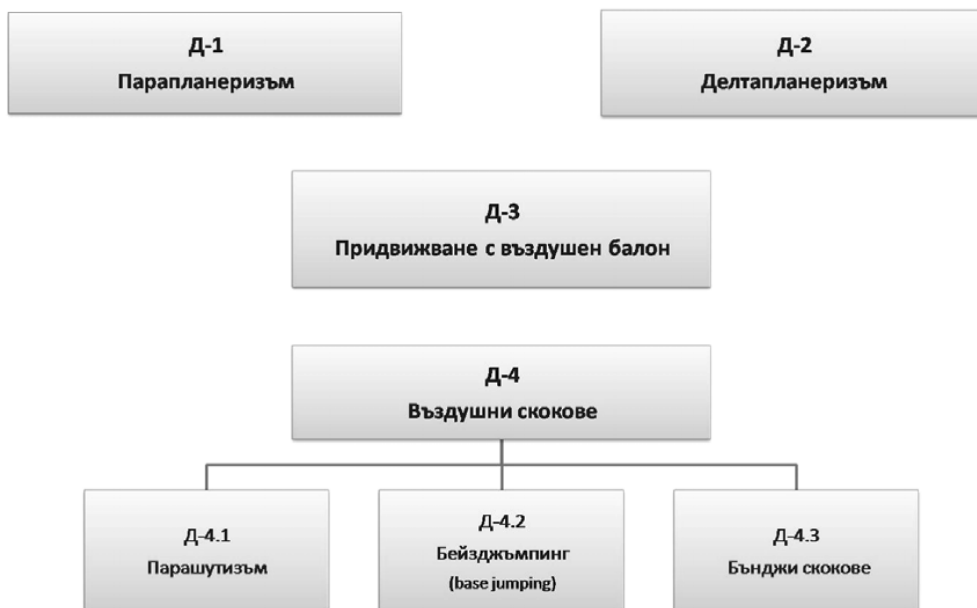
За практикуването на всяка една от формите на алпийска дейност – както при алпинизма (алпийско катерене, височинен алпинизъм и т.н.), така и при леденото катерене, зимните траверси, ски-алпинизма и др. – освен много добрата физическа подготовка и психическа устойчивост, е необходимо много доброто познаване и боравене с алпийския инвентар и алпийската техника, целенасочена подготовка, както и ползването на качествена екипировка от дрехи и съоръжения.

Д. ПРИДВИЖВАНЕ ВЪВ ВЪЗДУШНА СРЕДА

Въз основа на характера на повърхността и средата, в която се извършва придвижването, в това типологично ниво се групират всички близки до разбирането за екологичен туризъм форми и субформи, реализирани във въздуха. Без да се изпада в големи подробности, тук ще се споменат някои относително нови за страната ни безмоторни начини и средства за придвижване във въздушна среда, като (фиг. 5):

Д-1. ПАРАПЛАНЕРИЗЪМ (ПАРАГЛАЙДИНГ)

Стартът с парапланер се извършва от земята – от планина (връх, склон или друга неравност) или с помощта на лебедка, при което пилотът се засилва, парапланерът се напълва с въздух и излита. Използват се възходящите въздушни потоци, може да се набира височина, да се лети с часове, да се извършват маршрутни полети на десетки, а понякога и на стотици километри, а междуременно човек да се наслаждава на красивите пейзажи, над които лети. Парапланерът е по-функционален от парашута именно в това, че с него може не само да се ска-

Фиг. 5. Д. Придвижване във въздушна среда

ча, но и да се лети дълго време. Още повече, всеки сам избира най-удобния момент за скока — излита се на необходимата височина и се набелязва подходяща за кацане площадка

Д-2. ДЕЛТАПЛАНЕРИЗЪМ

При делтапланеризма придвижването се осъществява с помощта на делтаплан, което е безмоторен летателен апарат от семейството на планерите, а в България е популярен още и под названието делтапланер. Наименованието „делтаплан“ се е наложило, поради приликата на апарата с гръцката буква „делта“ (Δ). Представлява неподвижно гъвкаво крило със стреловидна форма и без опашни плоскости. То използва енергията на въздушната маса, като планира в резултат на пропадането или набира височина при наличието на възходящи въздушни потоци. По време на полет се управлява чрез промяна на центъра на тежестта на балансираната система крило-човек спрямо точката на окачването на пилота, наричана още фокус на крилото.

Д-3. ПРИДВИЖВАНЕ С ВЪЗДУШЕН БАЛОН

При тази субформа придвижването във въздуха се извършва чрез огромен балон, съдържащ горещ въздух, който е свързан с кошница (гондола или капсула), в която се превозват пътниците. В кошницата обикновено се намира и

източникът на топлина – газова горелка, в повечето случаи с открит пламък. Топлият въздух, поради по-ниската си плътност, прави балона плаващ, за разлика от сравнително студения и съответно по-плътен въздух извън него. Именно по този начин се осъществява придвижването с балон във въздушна среда.

Д-4. ВЪЗДУШНИ СКОКОВЕ

Във въздушна среда съществуват разнообразие от въздушни скокове и свързаната с тях въздушна акробатика. Някои от най-практикуваните засега в България са:

Д-4.1. Парашутизъм (скайдайвинг – skydiving): млад и популярен спорт по целия свят, при който придвижването във въздуха се извършва чрез скокове с парашут. Независимо от това, че парашутизмът е свързан с огромен риск за живота, но дори и благодарение на това, той привлича все повече и повече хора по целия свят. Както навсякъде, така и при парашутизма, началото е трудно: трябва да се направи първата стъпка – т.е. първият скок. Той може да се извърши както самостоятелно – с десантен парашут (800–1000 m), така и с професионален парашут (тип крило) от височина 4000 m, заедно (т.нар. тандем) с инструктор.

Д-4.2 Бейсджъмпинг (base jumping): базира се на скачане с парашут от наземен, неподвижен обект – мостове, кули, високи антени, сгради, скални масиви и др. Много е важно при тази дейност практикуващите да са натрупали опит при скачането с парашут – в обратния случай може да бъде много опасно.

Д-4.3 Бънджи скокове: скачането с бънджи (*bungee* или *bungy jumping*), като екстремна дейност във въздушна среда, е свързано със скокове от някое високо място, най-често високи мостове. При практикуването му човекът е завързан с еластично въже, единият край на което се връзва за тялото или глезените, а другият – за мястото, откъдето се скача. При скачането въжето се разпъва и практикуващият може в летежна фаза да извършва определена въздушна акробатика. След разпъването на въжето скоростта на падане бързо намалява, което се предава и на ластичното въже.

Както вече бе споменато, голяма част от отбелязаните екотуристически форми и субформи в разгледания дотук опит за еко-систематизация може същевременно да се причислят и към по-общите и недобре изяснени категории спортен, приключенски и екстремен туризъм.

Също така е добре отново да се напомни, че екотуризмът с представените тук форми и разновидности, въпреки предприеманите мерки и стремежа към минимален природен натиск, неизбежно оказва, макар и в неголяма степен, известно негативно въздействие върху природата – факт, който няма как да се елиминира, след като човекът в ролята си на турист (в случая екотурист) е основният субект при инвазията в непокътнатата или слабодокосната природна среда. По-важното тук е чрез екологичния туризъм и неговите форми да бъде даден шанс на природата да успява по естествен начин да се възстановява.

В заключение е необходимо отново да се подчертае, че тази систематизация на екотуристическите форми и субформи не претендира за пълна изчерпателност и подлежи на по-нататъшно евентуално усъвършенстване.

ЛИТЕРАТУРА

- А т а н а с о в, Г., И в. Я н а к и е в и др. Туризм, алпинизъм и ориентиране. С., 1981.
- К и с е л к о в а, А л. Екотуризм и защитени територии. С., 2008.
- Н и к о л о в, Н. Алтернатива или допълване на традиционното туристическо предлагане в Североизточните Високи Родопи. В., 2010.
- П е т р о в, П., Н. Н и к о л о в. Потенциал за нетрадиционен туризм в Североизточните Високи Родопи. В., 2009.
- П е т р о в, П. Алтернативен туризм в България – дефинитивни аспекти. В., 2009.
- х х х Тиролска декларация за най-добър начин на практикуване на планинските спортове
- www.planinetz.org
- www.shambhala-center.ru
- www.skynomad.com
- www.tudurinibros.org
- www.verticalworldbg.com

FORMS AND SUBFORMS OF ECOTOURISM. AN ATTEMPT FOR SYSTEMATIZATION

N. Nikolov

(S u m m a r y)

The current paper, although far from being absolutely thorough, is an attempt for definition and systematization of various forms and subforms of ecotourism, as well as focusing on the relation between ecological (sparing, protective) and the other kind – the so-called non-ecological (destructive, harming) tourism. In the frames of the cluster defined as ecological tourism, an attempt of differentiation of ecotourism forms and subforms, based on a leading typological criteria has been made. In order to achieve this, a differentiation based on the means and types of moving within the tourist area had to be made. To achieve even fuller systematization, a higher typological level was separated, based on the characteristics of the terrain and the environment in which the movement is done. Thus, the separately analyzed and briefly characterized ecotourism forms and subforms according to the type of movement within the tourist area have been grouped in the following five basic groups – movement on: ground-soil rocky terrain; beneath the land surface; water surface and in water bodies; snow, ice and mixed surface; in the air.